Chapter 35

ВЕРСАТИЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

Кулешір М. М.
DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-35

ВСТУП

Сучасна українська художня література активно розвивається в усіх напрямах. Щороку виходять книги різні за жанрами та тематикою. Власне, після повномасштабного вторгнення виходять книги, в яких, звичайно, більшою чи меншою мірою висвітлюється російсько-українська війна. Слід зазначити, що з поміж цього потоку видань є значна кількість книг для дітей та юнацтва. Українська літературознавиця, есеїстка, літературний критик Ганна Улюра зазначає, що книги «про українських дітей і підлітків та їхній досвід життя в час війни» можуть стати вчасним засобом, за допомогою якого молодь може навчитися «рятувати себе»[1]. Сучасний український дитячий психолог Світлана Ройз створила низку публікацій про те, як допомогти дітям та юнацтву адаптуватися до складної воєнної дійсності, наголошуючи також на можливій користі читання про війну. На різних сайтах, як зарубіжних, так і українських, регулярно з'являються переконливі грунтовні публікації про користь читання, в яких акцентується ефективність книготерапії, яку також називають бібліотерапія або лібротерапія. Слід зазначити, що книги, адресовані дітям та юнацтву, можна кваліфікувати як літературу для сімейного читання, тобто ця література може бути цікавою та корисною як для дітей та юнацтва, так і для дорослих. В цій літературі привертає увагу широкий діапазон топіки, мотивів, проблемно-тематичних комплексів, образів, актуальність і багатство рефлексій та думок. Читаючи ці книги складається враження, що письменники писали свої розповіді аби проговорити побачене, почуте, пережите і донести свої щирі історії до якомога більшої кількості людей, які переживають подібний досвід.

[1] Улюра Г. Не заважати бути собою: діти та війна. 2022. URL: https://www.barabooka.com.ua/ne-zavazhati-buti-soboju-diti-ta-vijna/

Створюється комунікація, каналом якої є книгочитання. Ця комунікація надзвичайно важлива, адже кожен потребує підтримки, спілкування, відчуття себе частиною спільноти. Відомий український філолог, професор літературознавець, есеїст, перекладач-славіст Алла Татаренко зазначає, що є «книги для обіймання»[2]. Можна припустити, що твори, які розглядаються в цій розвідці, суголосні з цим визначенням.

Метою цієї розвідки є дослідити версатильність проблемно-тематичних репрезентацій або комплексів сучасної української художньої літератури для дітей та юнацтва, особливістю якої є те, що вона створена в період російсько-української війни, тому, очікувано, в наратив вплетено воєнний дискурс, який, закономірно, впливає, може навіть значною мірою визначає тональність, естетику та проблемні вектори творів. Досягненню мети сприяло використання загальноприйнятих **методів** дослідження, таких як аналітичний, синтетичний, гіпотетичний, а також поширених у філологічній галузі методів, з поміж яких герменевтичний, історико-документальний, історико-біографічний.

Матеріалом дослідження стали три повісті про війну для дітей та юнацтва сучасних молодих українських письменників, які вийшли у 2022 році у львівському видавництві «Видавництво Старого Лева».

З огляду на **актуальність** розвідки, слід зазначити, що автори повістей ведуть активне громадське життя, беруть участь в різних актуальних соціальних та культурних проектах. Важливо наголосити, що автор книги «Котик, Півник, Шафка» Олександр Михед з початку повномасштабного вторгнення вступив до лав ЗСУ. До того ж батьки письменника впродовж трьох тижнів були в окупації в Бучі у своєму помешканні. Сам письменник з дружиною втратив власне житло в Гостомелі, яке було вщент зруйноване нападниками. Оля Русіна професійно займається радіожурналістикою, завдяки чому вона має обширне спілкування, в тому числі і з учасниками бойових дій АТО, військовими, волонтерами. Тетяні Стрижевській доводилося спостерігати долі внутрішньо переміщених осіб, які переїжджали до Києва з окупованої Донеччини. Тож ці письменники є очевидцями подій та досвіду, який вони переконливо та вдумливо доносять на сторінках своїх творів до читачів, які з вдячністю читають ці повісті про життя як воно є забарвлене війною, відчуваючи, що їхній власний досвід суголосний як з досвідом художньої, проте правдивої розповіді, так і з досвідом письменників, які дбайливо та естетично, по мистецьки емпатійно цей досвід зобразили.

[2] Коник М. Перекладачка Алла Татаренко: У книжках людей, які пережили війну, дуже багато краси. *Українська правда. Життя.* 2017. 21 серпня. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2017/08/21/225995/

Доречно зазначити, що Алла Татаренко зазначає: «У книжках людей, які пережили війну, але не хочуть писати про цю травму прямо, дуже багато краси. Людина, що стикнулась зі злом, нещастям, негарним обличчям світу, хоче, щоб у літературі – там, де це обличчя можна змінити – воно було гарним. Та, змальовуючи його, залишає на денці гіркоту відчуття ілюзорності»[3]. В деякому сенсі ця влучна думка є лейтмотивом цієї розвідки.

Слід зазначити, що на початку лютого 2024 року повість Олі Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» вийшла польською мовою у перекладі Йоанни Маєвської-Грабовської у польському видавництві Dwie Siostry. Переклад та публікація книги відбулася завдяки державній програмі Українського інституту книги з підтримки перекладів творів української літератури іншими мовами – Translate Ukraine 2023[4]. Книга Олександра Михеда «Котик, Північник, Шафка» увійшла до Довгого списку премії Дитяча Книга року BBC-2023[5].

1. Розповідання історій як спосіб подолання травми й адаптації до викликів буття

У книзі Олі Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» безпілотник Ел дружить з іншим головним героєм Устимом, восьмирічним хлопцем, чия сім'я, поки ситуація стерпна, залишається вдома у рідному містечку, хоча смерть чигає як із землі, яку вороги замінували, так і з неба, бо обстріли частішають і стають інтенсивніші.

Ел літає скрізь. Одного разу він буквально влетів у Майстра – військового, який вночі на чатах під Донецьком. Майстер розповідає Елові про свою племінницю, яка надсилає йому свої малюнки, а він їй – свої казки, які вона дуже любить. Тож Майстер розповідає Елові казку про війну, у якій одні країни хотіли поневолити інші країни. Нарешті всі втомилися від війни, і стали думати як її припинити. І тут почалося таке – незвичне, фантастичне. Міста і села стали переміщатися. І люди в тих містах переміщалися разом з містами. Щоранку кожен бачив інший краєвид. Сьогодні – поле, степ, завтра – гори, наступного дня – морське узбережжя. І так щодня – справжнісінький географічний калейдоскоп. Це спочатку було цікаво. Але люди втрачали зв'язок одне з одним, стосунки

[3] Коник М. Перекладачка Алла Татаренко: У книжках людей, які пережили війну, дуже багато краси. *Українська правда. Життя.* 2017. 21 серпня. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2017/08/21/225995/

[4] Заблоцька О. Книжку «Абрикоси зацвітають уночі» Олі Русіної видали в Польщі. Суспільне. Культура. 2024. 12 лютого. https: suspilne.media/culture/683014-knizku-abrikosi-zacvitaut-unoci-oli-rusinoi-vidali-v-polsi/

[5] Довгі списки Книги року BBC – 2023. BBC News Україна. 2023. 01 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyx1x2z0pj2o

хиталися. А проте війна зникла, згинула зовсім. А люди насолоджувалися миром, але тужили одне за одним[6]. В цій казці прочитується прагнення Майстра, щоб війна припинилася, щоб війни не було. Щоб був мир, творча взаємодія, змістовна життєдіяльність. Його казка незвичайна. В ній є ідея про версатильність буття, поліфонічність світу. І про нескінченність пізнання. Про пізнання як захоплюючу безперервну діяльність. Про важливість постійного розвитку. Про множинність можливостей. І про можливість життя у світі без війни. У світі можливостей, пізнання, змістовної версатильної життєдіяльності. Водночас платою за такий благий світ може бути деяка відстороненість людей, відчуженість, роззосередженість, роз'єднаність, суспільна дезінтеграція, може навіть десоціалізація. Казка звучить певною мірою як науково-фантастична, може утопійна. В цій казці – і надія, і смуток. Спокій – бо війна згинула. А журба – бо люди все ж роз'єднані. Але надія і віра в кращі дні додає світлої тональності цій незвичайній історії.

Майстер схильний до рефлексій. Його побратим-військовий Сем висловлює занепокоєння з приводу того, що вже пора, а абрикоси ще досі не зацвіли. Сем збентежений, бо спостерігає збій, цебто відхилення від природного порядку речей. Цей збій у природному циклі Сем порівнює зі звичайністю минулорічною: «Усе цього року якось не так, як раніше». Майстер, здається, вже має готове вичерпне пояснення: «Ну, ще рік тому не було війни, – зауважив Майстер. – У мене є теорія. Що життя під час війни стає... ніби непомітнішим. Ховається. Але ніколи не припиняється. Люди менше сміються вголос, але продовжують усміхатися. Ліхтарі у містах загоряються пізніше. А дерева зацвітають уночі, поки ніхто не бачить»[7]. Ось таке, можна сказати, метафізичне пояснення реалій воєнного часу. Війна – антипод життя, його антонім, синонім смерті. Але ж яку гарну думку наголосив Майстер, що життя йде вперед навіть в час війни, навіть коли лютує смерть. Життя все одно наперекір смертоносній війні триває. Яка життєствердна ідея! Власне в «теорії» Майстра знаходимо референс до заголовку книги і водночас ключ до інтерпретації цієї поетичної назви: життя випрацьовує спосіб і засіб, вихід і лазівку, варіанти і можливості. Бо тривалість і витривалість, розвиток і рух вперед – це базові принципи, це основа життя. Головне, що зацвітають. Нічого, що в цьому році пізніше і не так як торік. Суттєво, що зацвіли. Бо все йде так як має йти. Природний цикл збережено. Отже життя йде. І все буде добре[8].

---

[6] Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 35–38.

[7] Там само. С. 40.

[8] Рецензія про книгу «Абрикоси зацвітають уночі». *Судовий репортер*. 2023. 23 лютого. https: sudreporter.org/reczenziya-pro-knygu-abrykosy-zaczvitayut-unochi/

В повісті Устим також розповідає Елові казку, яка йому наснилася. Мама Устима вважає, що «сни – це казки, які розповідає нам ніч»[9]. В Устимовому сні-казці в одне квітуче місто влучила бомба. На щастя, ніхто не загинув, але після цього час у місті зупинився. Ел каже, що «не можна залишити казку без кінцівки», бо «у ній тоді теж ніби зупиняється час»[10]. Разом вони намагаються вигадати кінець цієї історії. Ел вважає, що потрібна чиясь допомога. Тож якийсь мандрівник навідується до міста і бачить, що крихітні уламки бомби позастрягали скрізь. Цей мудрий чоловік заохочує містян повизбирувати геть усі уламки. Це дуже клопітка робота, бо їх величезна кількість. Та їм допомагає безпілотник, який супроводжує мандрівника. Нарешті останній уламок знайдено, і час знову відновив свій звичний хід. Мандрівник з безпілотником продовжили свою подорож. А містяни відвезли уламки від бомби на завод, і там з них виготовили деталі для безпілотників. Ось таку казку вигадали друзі.

В повісті Устим розповідає про Ела свої молодшій сестрі Дарині в Дніпрі, куди вони переїхали незадовго до її народження. Коли Дарка підросла, то ледь не щодня просить брата розповідати про Ела. Устим охоче розповідає, адже ці розповіді про безпілотника, з яким він дружив шість років тому в рідному містечку, – це незвичайні спогади його дитинства. Ел залишився там. Він сказав, що охоронятиме містечко і чекатиме їхнього повернення. Історії про Ела – це те, що поєднує тепер Устима з безпілотником і місцем його раннього дитинства. Дарці шість років, і вона знає про Ела все, що їй розповідає про нього старший брат. Хоча Дарка ніколи не бачила Ела, вона, як і Устим сподівається зустрітися з ним знову, коли вони всією сім'єю повернуться додому.

Вкінці повісті Устим зустрів чоловіка з татуюванням на руці у вигляді птаха, про якого він чув від Ела, мовляв, той запускав безпілотник в небо. Хлопець вирішив запитати демобілізованого після поранення військового про втрату безпілотника, і той пригадав як «колись на Донбасі» він «чув казку», «якусь історію», яку військові охоче переповідали одне одному, тому її знали в усіх підрозділах. Ця оповідка була наче об'єднувальним елементом, з'єднувальною ланкою для захисників. В ній розповідалося «про безпілотник, який загубився у небі над Донбасом і літає тепер там. І мріє, коли закінчиться війна, долетіти до горизонту, щоб побачити, що за ним»[11]. Устим знав теж цю історію. Але не з чиїхось слів. Для хлопця це його особистий реальний досвід. Щоправда, дещо казково-

[9] Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. С. 88.

[10] Там само. С. 89.

[11] Там само. С. 140.

фантастичний. Мабуть, тому Устим розповідає про Ела лише Дарці, бо вона мала і його сестра, а раніше розповідав ровесниці Саші, коли вони були малі. Устимові цікаво, як сприймає історію про Ела військовий. Відповідь чоловіка з татуюванням пояснює популярність розповіді серед побратимів-військових в АТО. На його думку, «це гарно зашифрований план на майбутнє. Коли можна кудись помандрувати, а потім повернутися додому і знати, що твій дім – у безпеці. Що тобі є куди повертатися»[12]. А також важливо продовжувати мріяти і будувати плани, які можна буде здійснити після війни.

Ця розмова з військовим, який загубив Ела вплинула на Устима. Він розповів Дарці про Елову мрію. А ще під час розмови з Даркою у нього з'явилася ідея запросити Ела, коли він повернеться з-за горизонту поселитися в них у дворі, де ростуть фруктові дерева, на яких він може жити «як такий собі вільний великий залізний джміль»[13].

Отже, розповідання історій або сторітелінг є важливим елементом повісті. Герої твору використовують сторітелінг з різних причин, як зовнішніх, так і внутрішніх. Зовнішнім імпульсом служить цікаве проведення часу, наприклад, Майстер надсилає тексти своїх казок племінниці, розповідає одну з таких казок Елу, і звичайно побратимам-військовим. Ел разом з Устимом вигадують кінцівку для Устимового сну-казки. Військовий з татуюванням, який загубив Ела розповідає Устимові про мрію безпілотника. Устим розповідає історії про Ела спочатку Саші, потім Дарці. Внутрішнім порухом розповідати історії є потреба поділитися цікавим образним витвором власної уяви, або нетиповим досвідом, який наче фантазія з кимось, хто зрозуміє і відгукнеться. Прикметно і закономірно, що історії, які розповідають герої повісті так чи так пов'язані з війною. Сторітелінг набуває психотерапевтичної функції, яка оприявнюється в тому, що людська психіка активно пропрацьовує травматичну воєнну дійсність і за допомогою образності, яка впродовж віків передавалася у вигляді усних розповідей-казок, які часто-густо були концентрованим образним текстом про реальні події-бувальщини, генерує розповідь, в якій все реальне і водночас не реальне, оскільки травма не така жахлива, вона власне в розповіді постає не як травма, а як випробування, пригода, новий досвід. До того ж оповідач має свободу придумувати історію від початку і до кінця, тобто оповідач має силу деміурга-творця. Власне ця можливість повністю створити історію за власним уподобанням надає сторітелінгу такої надзвичайної привабливості та магнетизму. Саме ця

[12] Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. С. 140–141.

[13] Там само. С. 143.

властивість дає оповідачу відчуття жаданої свободи від суворих ригідних обмежень фізичної реальності. У такий спосіб тиск травматичної дійсності з її неодмінною напругою, що виникає від почуття страху, жаху, нестабільності, незахищеності, вразливості, тривожності, безсилля, відчаю, розпачу, безнадії, злості, агресії, паніки, зменшується, розріджується, послаблюється. Також сторітелінг дає неоціненну унікальну можливість створювати уявну вигадану будь-яку дійсність, тобто фікційну альтернативну реальність, що, своєю чергою дає оповідачу відчуття та усвідомлення, рятівну і потрібну ілюзію наявності варіантів дійсності, її множинності. Тож страх перед небезпекою, коли є різні варіанти альтернативних екзистенційних сценаріїв відступає, звільняючи від застою та заціпеніння дорогоцінні життєві душевні сили, активізуючи їх, відкриваючи шлюзи для їхньої вільної течії, внаслідок чого людина відновлює свою енергійність, алертність, творчість, людяність, життєздатність, версатильність.

2. Родинні обереги як символи пам'яті

У повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» хранителькою родинних історій, а відтак берегинею родинної пам'яті є Шафка. У творі художній простір сконструйовано із застосуванням принципу бінарності, завдяки якому автор зображає два світи, які тісно взаємодіють. Події відбуваються зі звичайними людьми, у звичайному містечку – світ реальний. Та в цій звичайній дійсності, у якій більшість українців впізнають себе чи своїх знайомих, інкорпоровано світ дещо незвичайний, репрезентований побутовими речами, які зображено як живі – світ оживлених речей, які є невід'ємною частиною звичайного світу людей. Можна припустити, що в повісті застосовано художній метод магічного реалізму. Власне, Шафка є предметом інтер'єру, так само й Півник. Ці артефакти потрапили у повість не випадково, про що відверто розповідає Олександр Михед під час презентації книги. А також у самій книзі в заключному розділі під заголовком «P.S.». Це та шафка з фото зруйнованого будинку в Бородянці, яка якимсь чином втрималася прикріплена до стіни на кухні, це півник-куманець васильківської майоліки, який неушкоджений зберігся на цій шафці, а кицьку Глорію (ім'я теж із символічним надихаючим значенням) рятувальники зняли з сьомого поверху обстріляної багатоповерхівки. Також варто зазначити, що тріумф півника та шафки почався з фотографії, зробленої фотографинею сайту Суспільного мовника Єлизаветою Серватинською. Після того як Бородянку очистили від російських окупантів, група журналістів приїхала, щоб зробити репортаж. Просто на початку міста, на самому в'їзді фотографиня

побачила неймовірний сюжет на третьому поверсі майже зруйнованої багатоповерхівки. Квартири всі з того боку вже були розбомблені, а від тієї, що на третьому поверсі залишилися вцілілі двері та підвісна шафка на стіні з посудом у ній і півником на ній[14].

У повісті Шафка постає центральним головним об'єктом помешкання Лізи, а також її довгої життєвої історії. Шафка нагадує літній жінці про її покійного чоловіка Петруся, який власноруч змайстрував цю потрібну на господарстві річ. «Всередині Шафка більша, ніж здається ззовні. Вона береже сімейний крам»[15]. В повісті перелічено всі речі, які зберігаються в Шафці. Всі ті речі нагадують Лізі про різні важливі події її довгого нелегкого життя. Ліза торкається до Шафки трепетно, лагідно, наче до рук Петруся, які майстрували. Тож Шафка поєднує Лізу з її чоловіком, з її молодістю, навіть дитинством, бо Петруся вона знала змалку. Шафка є важливим артефактом для збереження спогадів, які Ліза сподівається передати своїй онучці Соні. Є у Шафці речі, які нагадують про її дітей, які, хоч уже дорослі, засмучують Лізу. Є родиний альбом з фотографіями, які Ліза сподівається зацікавлять онучку одного дня. І є ще пакунок з припасами на випадок «довгої-довгої зими» – таку метафору подибуємо в «Грі престолів» Джорджа Мартіна на позначення війни, битви за владу, кривавого протистояння. Шафка описана так тепло, навіть любовно, що складається враження, що вона є родинним оберегом, щось наче як наріжним каменем, основою добробуту матеріального й ментального Лізиної родини, яка не є велика, але за яку у Лізи не перестає боліти душа і серце. Можна припустити, що образ Лізи корелюється з образом Шафки. Адже Ліза теж береже спогади про пережите і теж готується до можливої раптової біди. Виникає думка, що Шафка є помічницею Лізи, її опорою, її захистом, її оберегом, певною мірою навіть її alter ego. Навіть більше, в образі Шафки прочитується референс до традиційної української скрині, яка стояла на чільному місці в кожній хаті і вважалася родинним оберегом. В повісті Ліза і Петрусь асоціюють Шафку з великою коморою, яка була в їхньому дитинстві у селі. Тож у міській квартирі Шафка була і як скриня, і як комора – надійний міцний оберіг. Шафка зроблена з природного матеріалу – дерева. В цьому аспекті оприявнюється спорідненість Шафки з природою, а отже її витривалість, довговічність. Петрусь як майстрував, то казав: «На віки

[14] Григоренко В. У Києві вперше в музеї показують легендарного керамічного півника з Бородянки. Україна молода. 2022. 07 липня. URL: https://umoloda.kyiv.ua/number/3811/164/167644/

[15] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 7.

будуємо, на віки»[16]. Про зв'язок з природою, а також на семантику міцності, довговічності, витривалості вказує така деталь у Лізиній квартирі як шпалери у дубовий листок. Дуб, як відомо, є символом України. Був оберегом запорозьких козаків. Був задіяний в народних магічних обрядах. Був пов'язаний з культом предків, адже вважалося, що душі померлих перебувають в дубах. Водночас вірили, що дуб має цілющу життєдайну силу, тому біля дуба просили у богів захисту та покровительства. Тож дуб справді є деревом життя, бо поєднує всі життєві цикли та аспекти аж до смерті. Дуб згадується в легендах, казках, піснях[17]. Подібно й Шафка зберігає речі, які стосуються життя і смерті. Речі, які належали вже покійному Петрусеві, речі, які приготувала собі Ліза на смерть та похорон, – семантичне поле смерті. Дитячі речі Лізиних дітей, фотоальбом, припаси на час біди – семантичне поле життя. В повісті постає ще такий цікавий образ. Коли наближаються окупанти, Ліза миттю ховає онучку Соню в таємний хідник, дверцята якого заховані-замасковані під Шафкою. «Важкі кроки на сходах. Ліза бере онуку за руку, підводить до Шафки. Соня зі здивуванням дивиться на бабусю. Ліза намацує ручку, заховану в Шафці, і під Шафкою вмить відчиняються маленькі дверцята. Ті перші шпалери були поклеєні просто поверх них. І ніби у купі дубового листя прочинився таємний хідник» – ніби добрі дбайливі сили оберігають мешканців хати, ніби лісові духи, або ж тут також референс до партизанського руху опору, який існував у лісах – природному середовищі, під захистом дерев та іншої рослинності[18]. А ось як безстрашно і рішуче захищає Шафка Лізу і Соню. «Окупанти гребуть все, що попадає під руку <...> Молодший підходить до Шафки, тягнеться рукою. Соня сильніше притискається до Котика. Раптом Шафка різко прочиняється і дверцятами навідмаш б'є окупанта по обличчю»[19]. Окупант брудно лається і погрожує підпалом. Ліза відважно і твердо кидає прокляття в лице мародерам: «Вас буде нищити кожна пташка, кожна билинка цієї землі. У неї ви і поляжете»[20]. У відповідь загарбники агресивно погрожують, але задкують і йдуть геть, очевидно налякані Лізиними страшними словами. Вони називають її «відьмою», а помешкання – «халупою»[21]. Ця сцена наскрізь просякнута фольклором, народною магією. Якась глибока архаїка, майже

[16] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 7.

[17] Пономаренко С. Дуб – один із найдавніших символів українського народу. Україніка. 2022. Липень. URL: https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=3&idg=45

[18] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 34.

[19] Там само. С. 37.

[20] Там само.

[21] Там само.

хтонічність в прокльоні старої жінки. Ліза закликає природні сили рідної сплюндрованої землі помститися кривдникам. Вона вдається до вербальної магії, яка споконвіку мала велику силу, і якої, хто знав, боялися. Одного з окупантів виховувала подібна до Лізи бабуся. Це теж сприяло тому, що вони забралися можна сказати потихо і по доброму. Але прокляття Лізи, богатирський ляпас від Шафки – вся ця «чортівня» спонукає окупантів припустити, а може й повірити, що в хаті, тобто «халупі» – нечиста сила, тобто «відьма», з якою жартувати не варто. На додачу, у сховку з Сонею був у ту мить Котик, тобто кішка. А відьми й коти-кішки – як нерозлийвода.

Котика зображено теж бінарно. У Котика «смішні закручені вушка, що нагадували маленькі ріжки»[22]. Спочатку, як тільки Соня принесла тваринку в дім Лізи, то це було «руде кошеня, в погляді довіра, що йому ніхто не нашкодить»[23]. Соня продовжує кликати улюбленця на ім'я Котик навіть після того, як з'ясувалося, що то кішка. Так дівчинка-кішка і залишилася з «хлопчачим» ім'ям. Кличка Котика якось викликає кепкування з боку Півника і Шафки. І тут Котик вчиться відстоювати себе, так, що «Півник почав боятися м'якої лапки, яка могла зіштовхнути його з Шафки і розбити на друзки»[24]. Котик навчилася користуватися своми гострими пазуриками – Шафка стала боятися «кігтів-дряпалок». Але Шафка стала прихистком для Котика, коли в хаті були чужі люди, наприклад друзі Соні.

Ще одна особливість згадана в цьому розділі, що має назву «Косолапая». Одразу як окупанти вдираються в квартиру, то один з них звертається до Лізи «Косолапая». Це звернення дерогативне, воно пейоративне. Звучить зневага і презирство, хамство, зухвальство, намір принизити і залякати, підпорядкувати своїй волі. Проте коли дочитати весь розділ, то можна простежити, що в цій сутичці два плани. На першому – одна літня Ліза проти двох сердитих здоровань. Але Ліза в себе вдома, у хаті, в якій їй, як то кажуть в народі, «і стіни допомагають». То стіни справді допомагають, і не тільки стіни. Допомагає Шафка і Півник, і Соня з Котиком, принишклі у сховку. Навіть Лізина косолапість. Адже молодший окупант каже старшому, що така ж бабуся ростила його в дитинстві. У Лізиної косолапості прочитується ще одне значення. В народі косолапий хто? Правильно, ведмідь. Як ведмедя дратувати, то живим не вибратися. У такий спосіб Косолапая може означати кульгава, стара, немічна, негодна, а з другого боку – ведмедиця, грізна, важка, сувора, від неї, розлюченої, не втекти.

[22] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 17.
[23] Там само.
[24] Там само. С. 19.

Ліза чинить опір окупантам гідно і твердо, бо її мудрість та чималий життєвий досвід підказують їй, «що це ментальне змагання добра і зла, а тому воно особливо криваве. Кожен із її родини – за крок до потенційної смерті»[25].

В повісті число сім згадується кілька разів. Квартира Лізи – на сьомому поверсі. Петрусь подарував Півника Лізі, коли близнюкам виповнилося сім. Соня принесла Котика додому, коли їй було сім.

Півника зображено теж двопланово. З одного боку, зазначено, що це – куманець, виготовлений на Васильківському майоліковому заводі. З другого боку, акцентується саме семантика птаха, півня, який провіщає світанок. Навіть більше, коли Лізині діти були малі, «Півник стояв на сімейному столі. Мав чатувати спокій родини, попереджати небезпеки та дзвінким голосом пробудити своїх, коли гряне найтужливіша, безпросвітна ніч. Коли зупиняться годинники, згаснуть зорі та палатиме небо»[26].

Можна встановити кореляцію поколінь родини та побутових оберегів. Ліза й Петрусь, молоде подружжя – Петрусь майструє Шафку; їхні діти-близнюки Катерина й Андрій, семирічні – Петрусь дарує Півника; онучка Соня, семирічна – приносить Котика. Ось так розрослася поступово родина Лізи та зібралися разом обереги, і всі вони в мирний час жили по всякому – дружно і не дуже. Та в час лихоліття вони всі максимально зосереджено зібрано чинили опір злу, оберігаючи світло, примножуючи добро.

Олександр Михед зізнається, який намір рухав його до написання цієї повісті: «Мені хотілося, щоби мені хтось сказав, що все буде добре. Мені хотілося, щоби хтось розказав мені історію, яка зафіксує весь жах, прожитий Київщиною та іншими окупованими українськими територіями. Однак мені чітко стало зрозуміло, що крім того, щоби мені хтось сказав, що все буде добре, ще є купа людей, яких теж треба в цьому переконати»[27].

Слід згадати, що книга щедро проілюстрована. Інколи здається, що ілюстрації – як об'ємні 3D зображення. Створюється враження, що книга інтерактивна. Майстерне художнє оформлення створила київська

[25] Романова І. Художня рецепція війни в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, шафка». *Наративи війни у фольклорних, літературних та медійних текстах*: матеріали міжнар. наук. конф., 27 квітня 2023. Тернопіль, 2023. С. 52. URL: https://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29485/1/Naratuvu_vijnu_zb_tez.pdf

[26] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 13.

[27] Живопис помер і знову відродився: Дністровий, Михед, Сільваші, Клочко та Карп'як про роль мистецтва під час війни. PEN Ukraine. 2023. 28 квітня. https: pen.org.ua/zhyvopys-pomer-i-znovu-vidrodyvsya-dnistrovyj-mykhed-silvashi-klochko-ta-karp-yak-pro-rol-mystectva-pid-chas-vijny

ілюстраторка Євгенія Полосіна, яка стала лауреатом Шостого міжнародного конкурсу ілюстрацій до книжок з малюнками Nami Concours 2023 у номінації Green Island Award[28].

3. Втрата дому як втрата себе

Повість Тетяни Стрижевської «Лінія термінатора» адресована читачам від шістнадцяти років. Книга цікава, оскільки висвітлює бентежний період юності з її складними запитаннями, незрозумілостями, хвилюваннями, пристрастями, очікуваннями. Власне, письменниця працює в жанрі белетристики для юнацтва, бо вважає, що молодь потребує літератури, в якій можна прочитати про життя та проблеми, потреби та труднощі підлітків. Авторка зізнається, що в її юності їй бракувало таких текстів. Тож тепер вона сама пише про те, що обміркувала і вважає буде цікаво для сучасної молоді. Письменниця вважає головного героя Бориса Макарова «сильним персонажем, він сам вів цю історію, яка в нього «під шкірою». Тут – самі больові точки: покинутий дім, доволі ворожий Київ, непрості стосунки з батьками та однолітками, пошук кохання, віра в Бога, толерантність»[29].

Справді, текст доволі відвертий. Життя підлітків показано як воно є. Без зайвої романтизації чи підсолоджування, чи демонізації. Разом з тим, письменниці вдалося створити цікаві характери, зобразити персонажів реалістично, динамічно та рельєфно. В повісті навіть можна простежити елементи та лінії особистісного росту та становлення, що невіддільно пов'язано з доланням життєвих викликів, труднощів, змістовною діяльністю, стосунками, з'ясуванням життєвих цілей та завдань, адаптацією до різних екзистенційних ситуацій, сповідуванням життєвого кредо, плеканням важливих життєвих цінностей.

У повісті колізії відбуваються на основі зіткнення різних світоглядних систем, фоном, а також каталізатором для чого є початок російсько-української війни на сході України у 2014 році. Для головного героя Бориса Макарова саме війна є подією, з початком якої змінюється все його життя. Спочатку йому здається, що все летить шкереберть. Адже йому та його батькам довелося поспіхом виїхати з Донецька і намагатися влаштуватися в Києві.

Образ Бориса цікавий своєю складністю та насиченістю. Вся повість від його імені. Власне сам Борис розповідає про події свого життя у

[28] «Котик, Півник, Шафка»: книга про символи стійкості з Бородянки – одна з найгарніших у світі. Район. Культура. 2023. 05 березня. https: kultura.rayon.in.ua/news/580276-kotik-pivnik-shafka-kniga-pro-simvoli-stiykosti-z-borodyanki-odna-z-naygarnishikh-u-sviti

[29] Тетяна Стрижевська про «Лінію термінатора». Видавництво Старого Лева. 2022. 17 лютого. URL: https://starylev.com.ua/blogs/tetyana-stryzevska-pro-liniyu-terminatora

нотатках свого щоденника, який він довірив читати Євгенії Макаревич, старшій сестрі своєї покійної однокласниці Марії Макаревич, яка була його коханою дівчиною, під чиїм сприятливим упливом він позбувся шкідливих звичок, перестав жаліти та ненавидіти себе і світ, навчився знаходити мету та сенс у житті. Євгенія служила в АТО, коли Борис та Марія вчилися й кохалися у випускному одинадцятому класі, вкінці якого в період іспитів ЗНО під час благодійного марафону Марія помирає від зупинки серця. Після смерті Марії та закінчення школи Борис пішов добровольцем в АТО. Він та Євгенія демобілізувалися одночасно. Їх поєднує віддана любов до Марії, якої з ними вже нема. В Борисовому щоденнику чимало сторінок про Марію, про її невгамовну благочинну діяльність і щоденні зусилля робити світ кращим і добрішим. Саме Маріїїне інфлюенсерство, її тихе світло, яке вона випромінювала, її непохитність у примноженні добра, краси і світла у світі так вабило Бориса і додавало йому сил.

Борис у Донецьку добре вчився в школі. У нього були друзі. У нього була власна кімната. Сім'я мала достаток. Загалом Борис був звичайний хлопець. Але дещо вирізняло його з поміж донецького оточення. Борис одного разу вирішив розмовляти українською. З впертості. З принципу. Це рішення він ухвалив, коли вступив до математичного ліцею, де вчителька української мови одразу «поставила діагноз», що він нездібний до мови. Борис за місяць з гаком прооштудіював усі основні підручники та словники. Навіть більше, він став розмовляти українською, тобто став україномовним у російськомовному донецькому середовищі. І став інакшим. «Як цікаво виходить: удома мені закидали, що я бандерівець, бо знав українську», хоча ніхто навіть не замислювався, хто той Бандера був. «Просто всі так казали. Бездумно. Кліше»[30]. «Тут, у Києві, я раптом став сепаром. Вау. Чому? Бо я звідти, а там усі сепари! Логіка залізна! Така сама залізна, як «хто в Донецьку говорить українською – той Бандера. Що ж. Як піду в Києві до школи – говоритиму російською. Якщо я сепар, то маю повністю відповідати іміджу»[31]. Насправді Борис не здійснив свого «російськомовного» наміру, він продовжував говорити українською. Цікава сцена, коли однокласниця Марина Курта одного разу на перерві підійшла до Бориса і об'явила йому «тест на національну ідентичність», вимагаючи, щоб він вимовив слова-шиболети «паляниця», «груша». Вона в захваті від його бездоганної автентичної української вимови. А він вдячний їй, що вона не жаліє його і цим співчуттям не таврує його як «бідолашного переселенця», адже йому муляє усвідомлення того, що в Києві він

[30] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 33.
[31] Там само.

попри свою українськість, а також попри те, що столиця – місто можливостей, де влаштовуються всі охочі, почувається чужим, інакшим[32]. Борис гостро переживає саме те, що він та його батьки в Києві не зі своєї волі, а вимушено, вони не у виважених пошуках нових перспектив, навпаки, вони у конвульсивних пошуках притулку хоч якогось, намагаються хоч якось силувано ледве-ледве адаптуватися до життя у місті, ностальгуючи за рідним Донецьком та своїм полишеним раптово добробутом там. Батьки та Борис важко переживають своє переміщення до Києва, яке супроводжується матеріальною скрутою та невлаштованим побутом. Борисові важко змиритися з тим, що їм довелося фактично втікати із затишного дому у київську невідомість. Вся брутальність та конспіративність, квапливість та кошмарна незручність переїзду зринає у його пам'яті як приниження його як людини, протиправне позбавлення його рідного дому. Його переживання посилюються спілкуванням з бабусею, яка вирішила залишитися в Донецьку переконана, що це «укри» розпочали війну. Борис розуміє, що не лише «ба» вірить російській пропаганді. Йому боляче від того, що саме через війну він з батьками змушений поневірятися. Бориса не приваблює київська дійсність, він усіма помислами вдома, в рідному Донецьку. Така ментальна налаштованість з вираженою інтенсивною прив'язаністю до рідного насидженого місця призводить його до апатії та збайдужіння, яке настільки інтенсивне, що він перебуває у школі у напівсонному стані і свідомо здає чисті порожні аркуші на контрольних роботах, не намагаючись нічого написати, хоча й знає правильні відповіді. «Я здав пустий аркуш. Не тому, що не знав елементів. Просто западло було щось писати»[33].

Борис сприймає як нищівний удар новину про те, що в Донецьку його друг Тьома та його дівчина Олька «крутять любов», та ще й виправдовуються тим, що він, мовляв, їх зрадив, коли подався до столиці з батьками. Потім хлопець довідався, що його однокласниця в Донецьку забрала до себе його залишеного напризволяще кота. Тут Борис зітхнув із полегшенням, що тварина знайшлася і в безпеці, але водночас засумував. «Просто кіт був останньою ланкою, яка поєднувала мене з домом, але й цю ланку хтось розхіндрячив! От я й зізнався. Ну я і лайно. Мій кіт живий і здоровий, нагодований. <...> Дякувати треба всім небесам, а я тринджу про якісь ланки. Але тринджу. Навіть коли там усе закінчиться (сподіваюся, що скоро) – мені нема до кого повертатися. Ні тобі друга, ні тобі дівчини. Ні тобі кота»[34].

[32] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 79.
[33] Там само. С. 67.
[34] Там само. С. 62.

Борисові важко звикнути до нових обставин, зокрема до нового житла у вигляді орендованої квартири. Адже це помешкання далеко не таке, яке було в Донецьку. «Я стільки речей робив на автопілоті, що вони вкарбувалися в мене. Донецьк так вписався в мене – двором, де був баскетбольний майданчик із кошиком, на якому ніколи не було сітки, магазином на розі вулиці, де продавали сосиски в тісті, улюбленим сферичним кінотеатром, в якому ми з дідусем передивилися всі фільми. Чи зможу я колись переписати свою внутрішню програму?»[35].

Навіть піца, яку приготувала мама як святкову страву з нагоди новосілля у крихітній троєщинській квартирці, у якій раніше був смітник біля технічного приміщення поряд, нагадує Борисові про Донецьк. І хоч хлопець майже не куштує смаколиків відколи у Києві, «та піца не лізла мені в горлянку. Хоч гамсельте мене ногами!»[36].

Борис опирається асиміляції в Києві. «Київ продирається у відчинене вікно, а мені хочеться його відфутболити, щоб і не потикався більше. Не хочу чути. Не хочу! Нафіга мама відчиняла вікно? Просив же не робити цього!» Навіть коли мама аргументує, що треба провітрити малу кімнату, Борис не згоден. Дихати важко. «Саме так. Але коли вікно відчинене – дихати ще важче: чужі звуки, чужий шум. Я встав і наглухо зачинив його. Так легше. Тепер можна впадати у прострацію. Моє улюблене заняття останніх днів»[37].

Борис переймається, що метушня столиці витісняє з його пам'яті дорогоцінні спогади про рідні місця. «Сьогодні вночі я намагався пригадати, як пахла осінь вдома. І куди виходили вікна мого класу в ліцеї. На майданчик? Чи на стадіон? Чи на стадіон – то з класу хімічки? <...> Не пам'ятаю. Якийсь *Adblock* у пам'яті. <...> Хоч лусни, а я не можу пригадати ані отой запах осені, ані куди виходили вікна мого класу <...> Трафарет київського життя щільненько накладається й витісняє все старе, хоч мені здавалося, що це неможливо»[38]. І це ще одна втрата ще одного зв'язку з малою батьківщиною, безтурботним дитинством. І новий привід для глибшої фрустрації.

Кандидат філологічних наук Любов Яшина зазначає: «Дім належить до основних факторів людської культури. Спочатку призначений для захисту людини від природної стихії, він поступово набуває нових функцій і постає в різних іпостасях: дім – житло, незалежність, недоторканність; дім – сім'я, жінка, любов, продовження роду, постійність; дім – традиція, нація, народ, історія. Отримавши додаткові

[35] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 41.
[36] Там само. С. 42.
[37] Там само. С. 42-43.
[38] Там само. С. 81-82.

семантичні навантаження, дім перетворився в зменшену копію моделі світобудови і людського буття, розкриваючи особливості менталітету того чи іншого народу. Причина зафіксованої в багатьох національних культурах значущості поняття дім полягає, можливо, в тому, що в ньому сфокусовано зв'язок між людиною і оточуючим світом»[39]. Отже, відірватися від рідного дому, здається, неможливо. Дім дає людині силу, захист, впевненість. Позбутися домівки – як втратити себе. А як віднайти втрачене? Де шукати, хто допоможе? Допомога надходить. Відповіді з'являються. Вимальовується мета і смисл. Життя набуває соку і барв. Борис дорослішає. Його тінейджерство завершується разом із закінченням школи та смертю Марії. Його дорослішання відбувається в ході добровільної служби в АТО – захищати рідний дім означає виконати своє призначення, тобто долати зло, кривду, витіснити ворога, дивитися в лице смерті і знати, що ти живий.

4. Мова як особистий вибір

В повісті Тетяни Стрижевської «Лінія термінатора» привертає увагу дискурс рідної мови. Головний герой твору Борис Макаров, від чийого імені ведеться розповідь у формі його особистого щоденника, родом з Донецька і від народження до шістнадцяти років все його життя зосереджене у цьому великому місті, яке було одним з найбагатших міст України. Борис безпристрасно зазначає, що «там, звідки я родом, усі говорять російською. І це факт»[40]. Бабуся протягом усієї повісті розмовляє російською. Батьки Бориса теж російськомовні. Всі його друзі, однокласники, дівчина, з якою у нього серйозні стосунки, вчителі в школі, сусіди, знайомі – всі в його оточенні розмовляють російською. Борис теж говорив російською, аж поки не зіткнувся з категоричною критикою вчительки української мови та її суворим і водночас непереконливим висновком про те, що у Бориса немає здібностей до української мови. Борис завжди гарно навчався і був товариським хлопцем, навіть популярним у класі. До того ж він був прикро вражений, що вчителька не говорить українською правильно та чисто, вживаючи росіянізми або просто російські слова, вирази, речення. Учень Макаров сприйняв цю ситуацію як виклик, і твердо вирішив опанувати українську мову бездоганно. «Тупий? Це я – тупий? Я ще покажу, хто з нас тупий! І вирішив будь-що провчити Броню. Наліг на мову. Витрачав вдвічі більше часу на вправи, штудіював словник сталих виразів, а СУМ став настільною книгою – якщо, звісно, так можна висловитися про винесену

[39] Яшина Л. І. Образ «Дому» у творчості В. Дрозда. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2010. Випуск XXIII. Частина 4. С. 66.

[40] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 24.

на робочий стіл ноута іконку словника»[41]. За невеликий термін сумлінного самонавчання Борис вивчив все, що було потрібно, щоб вийти на високий рівень володіння українською мовою. Вивчення української мови викликало в Бориса неабиякий азарт. Проштудіювавши відповідні підручники та словники, Борис вважає, що найкращий спосіб оволодіти мовою є спілкуватися цією мовою. «Я навіть вдома влаштував розмовний клуб. Говорив до родаків українською. А що? Мав же я десь практикуватися! Тролив їх не по-дитячому. Їх бісила моя українізація, моє бажання показати власну «інакшість»[42]. Мама Бориса як дипломований психолог вважала, що синові незабаром набридне його демонстративна українськість, минеться як короткочасне вікове захоплення. «Мама мала рацію. Якщо мені кажуть «роби так!» – я робитиму навпаки. Кажуть «не роби так» – і я навмисне робитиму саме так. Але в дечому мама таки схибила. Мені не набридло. Чесно: я оргазмую від укрмови! Йолоп. Гепнутися. Макітра. Нанівець. От російською – не те»[43]. Борис справді сам у захваті від своєї україномовності. «Може, в минулому я був Маркіяном Шашкевичем і писав статті до «Русалки Дністрової», боячись незапланованого обшуку?»[44]. Борис, як бачимо, добре обізнаний з українською літературою, культурою та історією. Українська мова для нього невіддільна від всіх цих значущих сфер, які тісно взаємопов'язані та переплетені як нитки у гуцульському килимі, чи ліжнику, чи українській вишиванці. Хлопець залюбки ідентифікує себе в своїй юнацькій уяві з видатним сподвижником українськості Маркіяном Шашкевичем, не відчуваючи страху, а навпаки, здається, ця уявна картина викликає у нього азарт, ентузіазм. Власне вже в цій сцені, змальованій на початку повісті, оприявнюється сильний характер головного героя, його прагнення присвятити своє життя служінню високій меті, для якої потрібен сильний дух, безстрашність, готовність віддатися своїй місії, яку приймаєш беззастережно і безумовно, як своїх батьків, рідну мову, батьківщину. Борис так звикає розмовляти українською, що навіть у напруженій ситуації, коли з батьками виїжджає з Донецька, він автоматично вже за звичкою мимоволі виправляє батькову мовну фонетичну помилку, що свідчить про те, що українська мова стала його сутністю, його ідентичністю[45]. Українськість Бориса в Донецьку не перешкоджає його звичному способу життя та дружній взаємодії з ровесниками, які, проте, трапляється, кепкують з його двомовності.

[41] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 24.
[42] Там само. С. 25.
[43] Там само.
[44] Там само.
[45] Там само. С. 15.

Вже в Києві Борис випадково дізнається з телефонної розмови батька з його знайомим, який, як і вони, переміствся до Києва, про одного україномовного донецького волонтера, який зник за невідомих обставин, після того як намагався влаштувати акцію протесту на головній площі Донецька. Ця новина стала для Борисового батька ще одним вагомим аргументом, що він вчинив правильно, що вивіз сім'ю з неповнолітнім україномовним сином з рідного міста, де небезпека чигає на всіх, хто виявляє незгоду з режимом, навіть на рівні мови. Борис теж чітко усвідомлює, що маніфестація самобутності, інакшість може бути смертельно небезпечною в тоталітарній системі. «Для тих, що в камуфляжах, я – український фашист. І хай я послуговувався мовою нечасто, а тільки вдома і на уроках, але щось мені підказує: ніхто не став би докопуватися до істинних причин мого білінгвізму і мене так само могли запроторити до якогось темного льоху...»[46].

Борис коментує свій білінгвізм, який цікавить його не менше, ніж його оточення. «От зараз я себе питаю: чому почав писати цей щоденник українською? Навіть матюки на вокзалі загнув українською! <...> Десь я читав, що мова, якою ти думаєш, і є твоя рідна. Ох і лажа. Виснував якийсь дослідник-недоумок. Я от думаю російською. Але пишу українською. Мені це легко. У Донецьку я мав гарну практику. Звучить як оксюморон. Гарячий сніг. Правдива брехня. Україномовний Донецьк. З однієї серії»[47].

В київській школі Борис запитує однокласницю Марину Курту, чому вона довіряє йому так одразу повністю. «Ти мені відразу вивалила всю правду! – нагадав я їй. – З тобою – то інша історія. До речі, тебе ж не бентежить моя орієнтація? – Анітрохи. А тебе не бентежить, що я сепар? – А ти – сепар? Та ти говориш українською краще за мене! – Вивчив її на знак протесту. І звісно ж, я не сепар. Але ж я звідти, з Донецька. – Для мене все Україна. <...> Я на українську перейшла, а раніше тільки російською говорила. Це мій маленький бойкот. Моя маленька війна. <...> Донецьк реально шкода, хоча я там ні разу не була. І Крим шкода. <...> Уже не доведеться там побувати, а ми б із тобою там непогано затусили!»[48]. І Борис, і Марина мають багато спільного. Обоє російськомовні від народження, а україномовними стали під впливом зовнішніх обставин, однак надалі свою українськість сприймають як осмислений особистий добровільний вибір, як прояв самобутності, прийняття своєї інакшості. Бінарність їхніх профілів збігається в багатьох ключових аспектах, що сприяє їхній дружбі та

[46] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 29.
[47] Там само. С. 23–24.
[48] Там само. С. 93.

елімінації можливої самотності, а також дає цим підліткам цінну можливість відчувати, що є хтось як він чи вона, що їхня інакшість знаходить прийняття, співчуття, розуміння, що вони в спільноті, хай нечисельній, але вона дає їм необхідне відчуття приналежності, включеності, що рятує від тотального аутсайдерства чи маргіналізації. Можливо завдяки своїй інакшості та позірній маргінальності і Борис, і Марина є толерантні. Їхня толерантність реалістична, об'єктивна, не позбавлена навіть деякого скептицизму.

Доктор політичних наук Володимир Кулик зазначає: «Тому в ідеалі має бути повна відповідність між мовами та націями чи, інакше кажучи, між мовами та національними ідентичностями, ключовим елементом яких є однойменні мови. Проте цю відповідність може бути порушено, якщо зміна в мові не супроводжується зміною в ідентичності, тобто коли люди переходять на іншу мову, але далі ідентифікують себе з тією самою групою, або ж приймають іншу ідентичність, але зберігають мову»[49]. В повісті яскраво зображено різних українських громадян, які з огляду на різні обставини та чинники або репрезентують випадок повної відповідності між мовою та нацією, або порушену відповідність, яка в багатонаціональних країнах є нормою, що толерується, водночас підтримується престиж титульної державної мови.

5. Особистісна трансформація як адаптивний механізм

В повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» син Лізи і дядько Соні Андрій описаний як інертний, пасивний чоловік. Його відстороненість підкреслюється у порівнянні з його рідною сестрою-близнючкою. «Близнюки у всьому були протилежностями. Катря все робила, немов вихром налітала, а її брат Андрій проживав життя, ніби в енергозберігальному режимі під гаслами: «Не вилазь», «Не висовуйся», «Не поспішай» і найважливіше – «Якось воно буде»[50]. Андрій був не просто спокійним хлопцем, а надто спокійним, аж, мабуть, байдужим. Не проявляв азарту, ентузіазму, чи навіть якогось захоплення. Жив, наче споглядав дійсність довкола. Проте як настав час, то Андрій знайшов собі пару. Він одружився з жінкою, яка була трохи молодша за його матір. У психології широко відоме трактування такого шлюбу, у якому дружина опікає чоловіка як дитину, а чоловік підсвідомо заповнює цими стосунками свою потребу материнського керівництва та піклування. Звичайно, це одне з можливих пояснень такого союзу, проте, мабуть, воно

[49] Кулик В. Роль української мови в національній ідентичності громадян пострадянської України. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 4-5(72-73). 2018. Липень. С. 158.

[50] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 14.

підходить до цієї подружньої ситуації, що описана в книзі. «На весільних фотографіях, які берегла Шафка, помітно, як Андрій намагається заховатися за дружиною. Заховатися від усього»[51]. Спочатку, мабуть, і Андрій, і його дружина знаходили в своїх шлюбних стосунках кожен чого потребував: він – приймати турботу від неї, вона – піклуватися про нього. Мабуть, в цих стосунках переважала імплікована модель «мати – син». «Андрієва дружина давала поради Лізі про все на світі, з особливою увагою вказуючи на помилки у вихованні сина, які тепер доводиться їй самій виправляти»[52]. Можливо, Андрієва дружина аж надто старанно намагалася перевиховати Андрія, так би мовити сподівалася змусити дорослого чоловіка відповідати її особистому уявленню про ідеального партнера в подружньому житті. Підсвідомо Андрієва дружина вступає в ментальну конфронтацію зі свекрухою, перетворюючись у сварливу невістку. Така агресивна поведінка свідчить про те, що Андрієва дружина сприймає Андрія як свою власність, як свій авторський проект. Аби Андрій підкорявся їй, вона намагається послабити вплив Лізи як дійсної матері на сина, і посилити свій вплив авторитарної дружини на піддатливого чоловіка. Андрій намагався згладжувати нападки дружини, та його м'якість, сором'язливість, лагідність, здається, чинили зворотний ефект – дружина дратувалася та розпалювалася ще більше. «Коли такі напади порад траплялися за сімейним столом, Андрій сором'язливо всміхався, брав дружину за руки і тихо казав: «Не треба», – а вона ще з більшим напором казала: «Треба!»[53]. Адже вона сприймала його як слабкого, безпорадного, безголосого, який покладається на неї. Його залежність від неї непомітно живила її авторитарність. Згодом Андрієва дружина була змушена переключити свою увагу на побутову матеріальну сторону життя, якою їй доводилося опікуватися фактично самостійно без активної допомоги з боку Андрія. «Країна, зшита з клаптиків, розповзалася по болісно прихвачених швах»[54]. Суспільно-політичні трансформації важко відбуваються, ще важче переживаються звичайними людьми, які часто-густо залишаються сам-на-сам зі своїми побутовими та екзистенційними труднощами, проявляючи кмітливість, винахідливість, підприємливість, творчість, стійкість, гнучкість, згуртованість, самобутність. «Якою б широкою не була спина дружини, та Андрію не вдалося за нею заховатися від змін, що неслися на них у величезних картатих торбах із товарами, які вони почали перевозити з Польщі. За нечастими сімейними вечерями спільну мову все частіше знаходили

[51] Михед О. Котик, Північ, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 14.
[52] Там само.
[53] Там само.
[54] Там само.

Катря та Андрієва дружина»[55]. Боротьба з побутовими труднощами, намагання забезпечити добробут сім'ї поглинали майже всі сили Андрієвої дружини. У неї вже не залишалося ані часу, ані сил, ані бажання виховувати та опікати Андрія. Їхній шлюб самоліквідувався, бо вона перестала піклуватися про нього, натомість піклуючись про матеріальні побутові необхідні речі. А він не зумів стати поряд з нею і розділити всі численні труднощі. Вони не зуміли випрацювати іншу продуктивну модель стосунків, яка б сприяла їхньому взаємному добробуту та розвитку. Тому їхні шляхи розійшлися, і кожен пішов далі своєю дорогою сам. «Після чергової вилазки до Польщі дружина Андрія вигнала його з дому. Сказала, що в ньому немає стержня, він заважає їй вижити і стати на ноги. І з таким слимаком жити вона не буде, тож хай повертається до своєї матері»[56]. Так Андрій знову повернувся в квартиру, в якій він виріс, до матері, яка, звичайно ж, прийняла свого сина додому. Андрієве життя увійшло в звичне русло. «Андрій часто виходив на довгі прогулянки, а решту часу зливався з речами кімнати. Здавалося, ставав одного й того самого кольору з припорошеними покривалами й килимом на стіні. Часто Соня не зауважувала свого дядька у кімнаті – так розтікалося його тіло по поверхні дивана»[57]. Ось таке було життя Андрія в мирний час.

Коли пролунали перші вибухи війни рано на світанку, Соня метушилася і вмовляла Лізу збиратися та поїхати подалі від жаху, який коївся навколо. Ліза зволікала, відмовилася. «Ліза знову всміхається до онуки. – Як я залишу Петрусеву Шафку? Соня вдивляється в бабусині очі й не може повірити – чи вона зараз це серйозно каже. – Бабусю, це ж просто шафка. Із зібраним наплічником повз них проходить Андрій і відповідає: – Це не просто шафка, Соню. Андрій підходить до матері. Ліза підводиться зі стільчика. Син обіймає її і каже: – Дам знати, як зможу. Все буде добре. Люблю тебе. Андрій, здається, вперше у своєму житті знає, що має робити. Соня зачудовано дивиться на нього. Андрій виходить у ніч»[58]. Сцена практично кінематографічна. Чіткість, іконічність, інтенсивність. Змістовність і глибина. То куди пішов Андрій? У яку ніч? У ту ніч, яку принесла з собою моторошна війна. Андрій вступив до загону Тероборони, щоб разом з побратимами-добровольцями захищати рідний дім, рідну землю. В цій насиченій драматичній сцені чітко оприявнюється Андрієве глибоке розуміння родинних цінностей, його прив'язаність до

[55] Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. С. 15.
[56] Там само.
[57] Там само. С. 20.
[58] Там само. С. 28.

рідного дому, його лагідне уважне синівське ставлення до матері. Тут виявилася його зрілість, його самобутність, його особистісна цілісність, яка з якихось причин була наче прихована чи приспана, латентна в мирний час. В недобру добу війни Андрій не розмірковує, не вагається, не ховається. Він чіткий у своїх намірах і діях. Він організований. У нього немає страху чи збентеження. Він не виказує ні сором'язливості, ні нерішучості. Він діє. Він – захисник, охоронець. Він актуалізує свій обов'язок воїна, бійця, вартового. Небезпека, яка загрожує його родині та країні є викликом для нього. Він приймає цей виклик гідно, спокійно, усвідомлено, добровільно, безапеляційно. Його спокій суголосний зі спокоєм його матері Лізи. В цій промовистій сцені образи матері та сина синхронізовано. Вони обоє, здається, думають в цей момент однаково, відчувають одне і те ж. Їхній ментальний настрій однаковий. В цій сцені вони обоє справжні. Бо перед лицем смерті кожна людина справжня, вільна від масок чи засвоєних ролей. Людина в таких ситуаціях є собою як ніколи деінде.

В повісті Тетяни Стрижевської «Лінія термінатора» Борис та його батьки змінюють місце проживання, і, здається, що для кожного з них втеча від війни в Донецьку є порятунком власного життя з одного боку, а з другого боку досвідом, який чинить на них глибокий трансформаційний вплив.

Борис в рідному Донецьку мав гарну успішність у школі і купу друзів. Він швидко адаптувався до нових умов у математичному ліцеї, куди перейшов у восьмому класі. Недооцінювання його вчителькою української мови викликає в нього здорове бажання довести свій належний рівень знання предмета. Та як тільки Донецьк залишився у минулому житті, і довелося звикати до незручностей у таборі для тимчасово переміщених осіб під Києвом, поганого, але дорогого орендованого житла в Києві, Борис та його батьки розуміють, що влаштуватися в столиці може бути значно складніше, ніж вони уявляли. До побутових та матеріально-фінансових труднощів додається ще вороже упереджене ставлення до них як до переселенців з Донецька, що поглиблює їхню фрустрацію та ностальгію за втраченим домом та його затишком і комфортом. Їхній новоспечений статус ВПО та презирство до них, викликане мовчазним загальним докором, що, мовляв, вони втекли від війни, не захотіли воювати з іншими захисниками, стає для них серйозним бар'єром і створює чимало труднощів та значний дискомфорт. Борис відсторонюється від усього, замикається в собі, занедбує навчання, неохоче контактує з класом та педагогами. Його батько після невдалих спроб працевлаштування звикає до алкоголю. Зате матір, незважаючи на те, що позбулася свого

колишнього життя, яке було як безкінечне дозвілля, активізується. Вона постійно шукає якісь знайомства, контакти, можливості. Вона підбадьорює себе, сина та чоловіка. Вона намагається кожного у сім'ї мотивувати, заохочувати, підтримувати. Борис та батько не впізнають її. А вона в розпачі, що вони такі інертні і котяться вниз. У повісті є ще один неперечісний образ Марії Макаревич, Борисової однокласниці. У неї вроджена вада серця. Вона в середній школі прийняла рішення не труситися за своє життя, а жити повноцінно, стільки, скільки відведено їй. Марія активно займається різними благодійними проектами, надихаючи всіх і все, випромінюючи світло і вселюдську любов. Її інфлюенсерність є її відповіддю невиліковній хворобі. Старша сестра Марії Євгенія реагує на війну на сході України рішуче, і йде служити добровольцем в АТО. Знайомство Бориса з Марією переростає у щире взаємне юнацьке кохання. Ці стосунки світлі, проте короткочасні. Борис дуже серйозно ставиться до цих стосунків. Він відчуває і розуміє, наскільки присутність Марії важлива у його житті. Він наче сприймає світ та життя у тісному зв'язку з Марією. Ці стосунки мотивують його, дають йому сили та відчуття сенсу життєдіяльності. Він замислюється над своїм теперішнім та починає планувати своє майбутнє, яке уявляє в шлюбі з Марією. Необхідність заробляти на життя вже не лякає його. Навпаки, він частину зароблених грошей віддає матері на господарські витрати. Під емпатійним впливом Марії у Бориса активізується здатність співчувати та цінувати. Його життя стає насиченим та змістовним. Але ця насиченість та змістовність корелюється не з підлітковою безтурботністю та бешкетністю, а із зрілою здатністю тверезо реагувати на дійсність, навіть якщо вона травматична, неприємна, не ховатися від щоденних труднощів та викликів. Позитивний, творчий вплив Марії на Бориса мав для хлопця неоціненне значення. Він болісно переживає її смерть. «Я дивився у вікно. Місто було знекровлене, знебарвлене. Чому? Чому вона? Як так? Хіба це правда? Я вкусив себе за руку. До одуру вкусив. Аж кров проступила. Те саме знебарвлене місто. Те саме розуміння, що відтепер усе не так»[59]. На іспиті ЗНО Борис «здав пустий аркуш. Мені пофігу. Мамі доведеться змиритися з тим, що світ ІТ існуватиме без мене»[60]. Хлопець визначив свою подальшу діяльність самостійно, не радячись ні з ким. «Зайти в планетарій у звільненому Донецьку й подивитися на зірки. Десь там – маленька зірочка, моя Марійка. От чого я хотів по-справжньому. Повернути собі своє. Здійснити її бажання – побачити цілу, неподільну Україну. Хоча, ніде правди діти, я хотів двобою зі

[59] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. С. 377.
[60] Там само. С. 386.

смертю. Хотів ризику»[61]. Воєнний досвід, звичайно, вплинув на нього. Проте для Бориса війна не є щось найстрашніше у його житті. «Я вів щоденник у найскладніший період життя. І це я не про війну. Я бачив смерть, я затискав пальцями рвану рану, яку бронік не захистив, накладав джгут на пошкоджену кінцівку і писав на на лобі побратима час накладання, благаючи Бога «дати дотягти». Я знаю, який запах у землі, коли її розриває граната, і як гуде земля, коли по ній їдуть БТРи, і який свист стоїть у повітрі, розчесаному «Градом». Це війна. Але я знав, що там роблю. Навіщо я там. За що борюся. Найгірше – це незнання. Непричетність. Відірваність. Таким я був, коли переїхав до Києва»[62]. У повісті зображено, як на долю юнака Бориса випало багато випробувань: втрата дому, деградація батька, смерть коханої дівчини, війна. Поневіряння та страждання Бориса розпочинаються внаслідок війни на сході. Юнак тамує біль болем – у відповідь на смерть Марії, яка є апогеєм його втрат, він поринає у смертоносний вир війни.

Кандидат психологічних наук Оксана Ткачишина зазначає: «Основні завдання, які постають перед особистістю при зіткненні з кризовими ситуаціями, безпосередньо пов'язані з активним використанням психологічних або адаптаційних ресурсів. Ефективна копінг-поведінка, разом із життєстійкістю та оптимізмом, допомагає особистості успішно долати життєві труднощі та перешкоди, знаходити для цього найбільш адаптивні можливості. Неконструктивна копінг-поведінка дозволяє людині в кращому випадку лише призупинити на певний час вирішення проблеми, не усуваючи в цілому її причини. В гіршому – тягне за собою ситуативні невдачі, веде до дезорганізації діяльності, невротизації, патологізації особистості»[63]. Герої аналізованих тут повістей переживають різні кризові ситуації, з поміж яких усе-таки найважча, найбільш травматична – війна. Вони по різному реагують, але в своїх проявах незмінно залишаються людяними, надихаючись вірою, надією, творчою працею.

ВИСНОВКИ

Оля Русіна, Олександр Михед, Тетяна Стрижевська створили тексти під час війни про війну. Їхня письменницька майстерність вражає. Кожен твір репрезентує складну воєнну тематику по своєму оригінально, креативно. Тема війни неминуче природно переплітається з іншими важливими темами, що надає текстам надзвичайної реалістичності, правдоподібності, переконливості. Образи героїв повістей впізнавані – це

[61] Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. С. 406.
[62] Там само. С. 7.
[63] Ткачишина О. Р. Кризові ситуації: адаптаційні ресурси особистості та соціальні стереотипи. *Теорія і практика сучасної психології.* 2020. № 1, Т. 3. С. 119.

наче звичайні люди із сусіднього будинку, які переживають труднощі спільні для всіх і знайомі кожному. Вихор війни назавжди залишиться моторошним спогадом та враженням у пам'яті сучасників, які втілені в персонажах на сторінках цих творів. Читачі з вдячністю знайомляться з цією літературою, переживаючи вкотре з улюбленими героями їхній і свій біль та страх, плекаючи спільно з ними сподівання та надію, живлячи свою віру, доляючи відчай та знесилення, наперекір втратам та бідам наближаючи мирні світлі дні, продовжуючи творити та надихати. Екзистенційний модус цих творів надає зображеним історіям версатильності, напрочуд інтенсивної життєвості, яскравості, напруги, завдяки чому в текстах пульсує справжнє життя вільне від клішованості чи стереотипізації. Охудожненість, естетична подача дійсності – як правильно дозована вишукана примхлива приправа, використання якої потребує навиків та тренування.

Читання та сприйняття цих повістей викликає вдячні сльози полегшення, тиху усмішку від заспокоєння, розмірене зітхання від співчуття, світло в очах від тихої втіхи, ясність в думках від доброзичливих життєвих розмірковувань, насиченість уяви від версатильних правдивих картин, змальованих дбайливо та завбачливо, щедро та грунтовно. Ці книги дають чітке відчуття і вчасне нагадування, що життя йде вперед, час перемелює все, світ тримає буття.

Ці книги органічно вписуються в український художній дискурс. Їхня ідейна домінанта відображена в пророчих словах Кобзаря: «І на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі». А також у рядках сучасника, відомого як Голос Сходу – Сергія Жадана: «Що тут стояти й дивитися на вогні, Що тут іще можуть сказати мені? Я би вже пішов, мені вже все одно. Просто ось це випалене вікно – це моє вікно»[64].

АНОТАЦІЯ

Сучасна українська художня література для дітей та юнацтва активно пропрацьовує теми актуальні для сучасності. У розвідці розглянуто три повісті сучасних молодих популярних українських письменників, що вийшли в рік повномасштабного вторгнення, і в яких висвітлюється тематика російсько-української війни, зображена крізь оптику дитячого та юнацького світогляду та сприйняття. Здійснено спробу виокремити та проаналізувати основні проблемно-тематичні кластери цих творів. Акцентовано, що ця література покликана розповідати про воєнну катастрофу як вимушений досвід, травматична дія якого невідворотна та

[64] Жадан С. Довго. Notes from Ukraine. *Український інститут.* 2022. 04 грудня. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/programme_notes-from-ukraine.pdf

всеохопна, тому важливо його пропрацьовувати наративними засобами. Наголошено, що тексти пропонують версатильні тематичні вектори, які продукують дискурс життєствердження, віри в тріумф добра, правди, миру, процвітання. Зазначено, що жанрові домінанти репрезентовано у дискурсі дорослішання та становлення особистості, випрацювання активної свідомої життєвої позиції, творчого ставлення до версатильних викликів буття.

Література

1. Григоренко В. У Києві вперше в музеї показують легендарного керамічного півника з Бородянки. Україна молода. 2022. 07 липня. URL: https://umoloda.kyiv.ua/number/3811/164/167644/

2. Довгі списки Книги року BBC – 2023. BBC News Україна. 2023. 01 листопада. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyx1x2z0pj2o

3. Жадан С. Довго. Notes from Ukraine. Український інститут. 2022. 04 грудня. URL: https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/programme_notes-from-ukraine.pdf

4. Живопис помер і знову відродився: Дністровий, Михед, Сільваші, Клочко та Карп'як про роль мистецтва під час війни. PEN Ukraine. 2023. 28 квітня. https://pen.org.ua/zhyvopys-pomer-i-znovu-vidrodyvsya-dnistrovyj-mykhed-silvashi-klochko-ta-karp-yak-pro-rol-mystectva-pid-chas-vijny

5. Заблоцька О. Книжку «Абрикоси зацвітають уночі» Олі Русіної видали в Польщі. *Суспільне. Культура.* 2024. 12 лютого. https://suspilne.media/culture/683014-knizku-abrikosi-zacvitaut-unoci-oli-rusinoi-vidali-v-polsi/

6. Коник М. Перекладачка Алла Татаренко: У книжках людей, які пережили війну, дуже багато краси. *Українська правда. Життя.* 2017. 21 серпня. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2017/08/21/225995/

7. «Котик, Півник, Шафка»: книга про символи стійкості з Бородянки – одна з найгарніших у світі. *Район. Культура.* 2023. 05 березня. https://kultura.rayon.in.ua/news/580276-kotik-pivnik-shafka-kniga-pro-simvoli-stiykosti-z-borodyanki-odna-z-naygarnishikh-u-sviti

8. Кулик В. Роль української мови в національній ідентичності громадян пострадянської України. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.* Випуск 4-5(72-73). 2018. Липень. С. 156–171.

9. Михед О. Котик, Півник, Шафка. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.

10. Пономаренко С. Дуб – один із найдавніших символів українського народу. Україніка. 2022. Липень. URL: https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=3&idg=45

11. Рецензія про книгу «Абрикоси зацвітають уночі». Судовий репортер. 2023. 23 лютого. https://sudreporter.org/reczenziya-pro-knygu-abrykosy-zaczvitayut-unochi/

12. Романова І. Художня рецепція війни в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, шафка». *Наративи війни у фольклорних, літературних та медійних текстах* : матеріали Міжнар. наук. конф., 27 квітня 2023. Тернопіль, 2023. С. 51–53. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29485/1/Naratuvu_vijnu_zb_tez.pdf

13. Русіна О. Абрикоси зацвітають уночі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 144 с.

14. Стрижевська Т. Лінія термінатора. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 416 с.

15. Тетяна Стрижевська про «Лінію термінатора». Видавництво Старого Лева. 2022. 17 лютого. URL: https://starylev.com.ua/blogs/tetyana-stryzevska-pro-liniyu-terminatora

16. Ткачишина О. Р. Кризові ситуації: адаптаційні ресурси особистості та соціальні стереотипи. *Теорія і практика сучасної психології.* 2020. № 1, Т. 3. С. 116–120.

17. Улюра Г. Не заважати бути собою: діти та війна. 2022. URL: http://www.barabooka.com.ua/ne-zavazhati-buti-soboju-diti-ta-vijn

18. Яшина Л. І. Образ «Дому» у творчості В. Дрозда. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2010. Випуск XXIII. Частина 4. С. 66–72.

Information about the author:
Kuleshir Mariia Mykolayivna,
Lecturer at the Department of the Germanic and Romance Languages
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine